

УДК 159.923.5

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.72-1.23>**М. М. Москалець**

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри публічного управління та права,
проректор із науково-педагогічної роботи та розвитку
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»

С. В. Майданенко

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»

БУЛІНГ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена проблемі шкільного булінгу в початковій школі. Конкретизовано поняття булінгу. Булінг – це прояв нетерпимості до прав людини і форма насильства, від якої постраждаати може будь-хто, незалежно від гендерної ідентичності та віку. У школі від булінгу страждають як хлопці, так і дівчата. Жертвами цькування можуть стати навіть вчителі. Булінг суперечить таким базовим поняттям, як толерантність, права людини, взаємоповага. Проаналізовано основні причини та наслідки цього негативного соціально-психологічного явища. У булінгу зазвичай є три сторони: кривдник (булер), потерпілий (жертва) і спостерігачі. Ознакою булінгу є систематичність дій, у результаті яких потерпілі відчувають приниження, страх, тривогу або соціальну ізоляцію в колективі. Окреслено шляхи подолання цього явища. Ситуація булінгу призводить до психологічних розладів, зниження самооцінки, соціальної дезадаптації, подекуди травматизму. Нині проблема принижень у дитячому колективі або вирішується директивно, або не вирішується зовсім. Підґрунтя для булінгу закладається саме в початковій школі. Варто привертнути увагу до так званого феномена «втраченого моменту», коли дорослі могли втрутитися та зупинити насилля, пояснити, як називаються ті чи інші вчинки, показати, як треба вирішувати конфлікти, але не втрутилися за якихось обставин. Зазначено умови запобігання булінгу як суспільно небезпечному, протиправному діянню. Окреслено, що наслідки булінгу набувають таких форм: вибивання, відбирання або пошкодження речей, приниження гідності тощо. Аналіз зусиль, спрямований на подолання булінгу, став підставою для свідчення, що профілактичні антибулінгові програми стають ефективними, якщо ними охоплюються різні рівні (загальношкільні, класні, індивідуальні). Зазначено, що саме на педагогах лежить відповідальність за те, щоб вчасно виявити булінг і попередити його наслідки.

Ключові слова: булінг, шкільний булінг, причини булінгу, ознаки булінгу.

Постановка проблеми. Нині в освітньому просторі гостро постає питання насильства у школі. Дитяча несоціалізована агресія є серйозною соціальною психолого-педагогічною проблемою. Проблема шкільного булінгу у світі ґрунтовно досліджують із 1980-х рр. З минулого року це поняття ґрунтовно стали запроваджувати і в Україні. Це пов'язано насамперед із тим, що останнім часом булінг серед українських школярів набув значного поширення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У Законі України «Про освіту» булінг визначено як діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Булінг (цькування) – цей термін був внесений до законодавства лише минулого року. Як зазначає Миронюк, термін булінг походить від англійського дієслова to bully. Відповідно до Кембриджського словника англійської мови, дієслово to bully означає «ображати або залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим ніж ви, доволі часто примушування такої особи до небажаних дій» (“Meaning of “bully”, 1998).

В Оксфордському словнику дієслово to bully – це прагнути завдати шкоди, залякати або примусити до небажаної дії уразливу особу чи особу, яка такою сприймається (“Meaning of “bully”, 1998).

Українською мовою цей термін перекладено як «залякування, цькування». Ознакою булінгу є систематичні знущання з боку однієї особи чи групи осіб з індивіда, який не може захиститися.

Як зазначає відомий російський науковець І. Кон, за останні 20 років «булінг» став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем [2, с. 15].

До типових ознак булінгу закон зараховує:

- систематичність (повторюваність);
- наявність кривдника, потерпілого (жертва булінгу) і в деяких випадках спостерігачів;
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення його соціальної ізоляції.

Відповідальність за булінг передбачена Кодексом законів України про адміністративні правопорушення.

У Законі визначено механізми протидії булінгу, зокрема, на засновника закладу освіти покладено функцію контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, на керівника закладу освіти – затвердження й оприлюднення на вебсайтах плану заходів щодо запобігання та протидії булінгу, а також забезпечення відкритого доступу до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти. Водночас у Законі передбачено порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їхніх батьків та інших осіб; зазначено процедуру видання рішення про проведення розслідування. Крім цього, згідно зі змінами до ст. 73 Закону України «Про освіту», освітньому омбудсмену надано право здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу в закладі освіти й отримувати інформацію від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки щодо загальної кількості випадків булінгу в закладах освіти.

Треба також зазначити, що поняття «булінг» досліджували вчені різних країн: Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Канади, Норвегії, Фінляндії тощо. Ґрунтовніші дослідження належать зарубіжним науковцям зокрема, скандинавським та британським. Серед них Д. Лейн, Е. Мунте, Д. Олвеус, А. Пікас, П. Рендолл, Д. Таттума та ін. Проблему насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі розглядали такі українські вчені, як В. Синьов, О. Лавриненко, С. Бурова, М. Дмитренко, В. Панок, А. Губко, Л. Лушпай, О. Беляєва, С. Крутова, І. Сидорук та ін.

Мета статті – конкретизувати поняття булінгу, визначити його основні ознаки, розглянути основні шляхи вирішення ситуації булінгу в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. А. Запорожець наголошує, що булінг завжди має за мету знищити, скривдити, деморалізувати, підкорити, викликати страх у своєї жертви. Це можуть бути систематичні словесні образи, виявлення зневаги, знущання з когось. Наслідки набувають таких форм: вибивання, відбирання або пошкодження речей, приниження гідності тощо [1]. Як зазначає О. Корміло, булінг у шкільному середовищі може виникати як на території школи, так і поза нею.

Якщо цькування відбувається на території школи, то, як правило, це відбувається в позаурочний час, у неконтрольованих місцях, наприклад, на перервах або в обідню перерву, а також у момент, коли учні на новий урок переходять з однієї класної кімнати до іншої, тим самим збільшуючи кількість неконтрольованого часу з боку дорослих та стають вразливими для нападу, а також у школах, де всі учні однієї статі. Вона наголошує, що знущання найбільш поширені в початковій або середній школі, рідше у старшій [4].

Підґрунття для булінгу закладається саме в початковій школі. Варто привернути увагу до так званого феномена «втраченого моменту», коли дорослі могли втрутитися та зупинити насилля, пояснити, як називаються ті чи інші вчинки, показати, як слід вирішувати конфлікти, але не втрутилися за якихось обставин. У наш час стрімкого технічного прогресу мало приділяється уваги саме духовному розвитку дітей. Діти бачать жорстокість з екранів телевізорів, інтернету, а деякі і в сім'ї. Настав час піти до школи, і з чим новим стикаються діти? Жорстокість серед однолітків і не тільки. Дітям не вистачає любові, ласки, теплої слова дорослих, які б їх вислуховували і могли відповісти на найцікавіші і важливі для маленької дитини запитання. Малюк зростає жорстоким, бо ми забуваємо про те, що дитина дивиться і діє так, як дорослі. У наших пращурів був прийом виховання, який ми, на жаль, забули: «Дивись на мене і роби, як я». А хто виховує дитину, наскільки духовні люди, які ідуть шляхом духовного розвитку, і який приклад вони подають малюкам?

За народною педагогікою, *дитина* – дар Божий. Слово *дитина* походить від *детент* – годоване груддю, *дхоітент* – нагодоване, молода істота, говориться у Словнику сучасної української мови.

Щодо поняття «духовний», то наголосимо, що в старослов'янському словнику (за рукописами X–XI ст.) під редакцією Р. Вечорки, Цейтлін можна також довідатись, що слово «духовний» має значення «относящийся к Духу».

У тлумачному словнику Даль трактує поняття Дух так: «Относя это слово к человеку, иные разумеют душу его, иные же видят в душе только то, что дает жизнь плоти, а в духе высшую искру Божества, ум и волю, или же стремление к небесному. Духовность же составляющая Духовного. Человек в своем теле – это орудие для проявления Духа и Души».

А що виховуємо ми в дитині, забуваючи про душу? Чи розвивається душа в малюка? Ми розвиваємо фізичне тіло. Раніше наші пращури із семи років вчили дитину: «Не навчишся керувати емоціями, тобою будуть керувати, твоїм мозком». Діти нині не вміють керувати емоціями, як і ті, хто їх виховує. Багато правопорушень людина

робить саме в емоційному стані. А про почуття майже забули, підмінивши емоціями. А розвиватися мають саме почуття. І вчили дітей, які почуття руйнують людину, а які сприяють духовному зростанню і не забували про право вибору, який зробить сама дитина у 12 років і буде сама відповідати перед дідами за свої вчинки. Вчили відповідальності за свої вчинки. Не роби іншому того, чого ти не хотів би собі, бо за законами Всесвіту за все скоєне треба платити. Забута народна педагогіка. Любов – це основа. Любов до пташки, комара, людей, зірок, усього, що навколо тебе. Нині важкий час ми переживаємо, змінюються епохи, а люди змінюватися не хочуть. Якщо раніше керівництво і не тільки відбувалося за моделлю піраміди, нині ця модель майже не працює. Нова модель керування – коло. Це зовсім інша модель і людина має інакше поводитись і жити, а головне усвідомити відмінність і відповідальність і вірно виховувати малят. Як раніше говорили, бажаєш знищити народ – виховай його дітей. Так, щоб цієї помилки не було, хоча не той час і за все треба платити.

Т.В. Миронюк зазначає, що ефективно запобігання булінгу як суспільно небезпечному, протиправному діянню можливе за умови:

– утвердження в державній освітній політиці заходів виховного та психологічного впливу у форматі тренінгів і бесід, наприклад, із роз'ясненнями щодо методу ненасильницького спілкування;

– пропаганди в ЗМІ заходів запобігання та протидії булінгу, правопросвітницької роботи серед населення, передусім молоді, наприклад, трансляція відеороликів і передач щодо цього негативного явища;

– впровадження трирівневої системи заходів запобігання булінгу та кримінальної відповідальності за таке діяння. Також необхідною умовою превенції є підготовка педагогів і психологів до роботи з таким негативним явищем у загальноосвітніх школах із залученням психологічних і правоохоронних служб, органів управління освітою, членів громади та церкви [1].

Л.І. Прокопенко підкреслює, що найкращі результати подолання, можливо, досягаються, якщо з батьками проводиться робота щодо негативного впливу новітніх технологій, адже діти ще не фільтрують інформацію. Науковець вказує на те, що профілактичні програми, які спрямовані на подолання булінгу, ще малоефективні. Аналіз зусиль, спрямований на подолання булінгу, став підставою для свідчення, що профілактичні антибулінгові програми стають ефективними, якщо ними охоплюються різні рівні (загальношкільні, класні, індивідуальні) [7]. О.О. Пальчик зазначає, що саме дорослі мають запобігати ескалації жорстокості, не допускати байдужості, регулювати експерименти в межах загальнолюдських

норм і гуманістичних цінностей [7]. Мудрі люди завжди прагнули до того, щоб людина спрямовувала устремління на необхідність пізнання власної внутрішньої, невидимої течії буття: пізнання себе, свого роду, свого народу, своєї землі, інших народів і земель, всесвіту. І коли людина «пізнає себе» (Г. Сковорода), вона побачить свою дорогу в житті та дасть їй живе продовження і для своїх нащадків.

У лекції «О воспитании детей» в розділі «Общие условия семейного воспитания» А. Макаренко говорив: «Прежде всего обращаем ваше внимание на следующее: воспитать ребенка правильно и нормально гораздо легче, чем перевоспитывать. Правильное воспитание с самого раннего детства – это вовсе не такое трудное дело, как многим кажется. По своей трудности это дело по силе каждому человеку, каждому отцу и каждой матери. Хорошо воспитать своего ребенка легко может каждый человек, если только он этого действительно захочет, а кроме того, это дело приятное, радостное, счастливое».

Висновки та пропозиції. Той народ, який шанує своє коріння, традиції і йде шляхом духовного зростання, не матиме таких проблем, людині такі прояви не притаманні, вони притаманні нелюдям, які хочуть знищити все, що їм заважає, щоб мати те, чого не мають, і так виховують своїх дітей. Наші пращури вчили своїх нащадків не застосовувати силу фізичну, бо не буде розвитку вгору, попрямуємо вниз, а чи вистачить сили, щоб піднятися знову і які матимемо наслідки, це запитання. Але кожен має право вибору, куди йти, як жити та за якими цінностями, самому за це потім платити, а якою буде ціна, це тільки Богу відомо. Тільки «вилікувавши» суспільство, можна позбутися булінгу як явища.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у порівнянні вітчизняних та зарубіжних програм профілактики та мінімізації явища «булінг» в освітньому середовищі.

Список використаної літератури:

1. Запорожець А.К., Миронюк Т.В. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3. 112 с.
2. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? *Семья и школа*. 2006. № 11. С. 15–17.
3. Король А. Причины та наслідки явища булінгу. *Відновно правосуддя в Україні*. 2009. № 1–2. 190 с.
4. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Семья и школа*. 2016. № 7. С. 10–14.
5. Лейн Д. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия / под ред. Д. Лейна и Э. Миллера. Санкт-Петербург : Питер. 2001. С. 240–274.

6. Лушпай Л.І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126–131.
 7. Прокопенко Л.І., Тетьокіна В.А., Оловаренко О.І., Пальчик О.О. Дослідження булінгу в просторі організованого дитячого колективу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 62. Т. 1. С. 70–73.
 8. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem. URL: <http://www.oecdobserver.org>.
 9. Safe to Learn : Embedding Anti-Bullying Work in Schools / Department for Children, Schools and Families guidance. 2008. URL: <http://www.teachernet.gov.uk/wholeschool/behaviour/tacklingbullying/racistbullying>
 10. Randall P. Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims. Florence, KY, USA : Brunner-Routledge, 2001.
-

Moskalets M., Maidanenko S. Bullying in in primary school

The article is devoted to the problem of school bullying in primary school in the modern education system. The concept of bullying is specified. The main causes and consequences of this negative socio-psychological phenomenon are analyzed. Ways to overcome this phenomenon are outlined. The situation of bullying leads to psychological disorders, low self-esteem, social maladaptation, and sometimes injuries. Today, the problem of humiliation in the children's team is either solved by directive or not solved at all. Sometimes school bullying is used as a control by a group teacher. The conditions for preventing bullying as a socially dangerous, illegal act are indicated. It is emphasized that the consequences of bullying take the following forms: knocking out, taking away or damaging things, humiliation, etc. The theoretical analysis results of the school bullying phenomenon, its causes, origin conditions, structure and display characteristics are presented in the article. The foundation for bullying is laid in primary school. It is worth drawing attention to the so-called phenomenon of "lost moment". When adults could intervene and stop the violence, explain the names of certain actions, show how to resolve conflicts. But did not intervene under any circumstances. In our time of rapid technological progress, little attention is paid to the spiritual development of children. Children see violence from TV screens, the Internet, and some in the family. It's time to go to school and what new children face, cruelty among peers and more. Children lack the love, kindness, warm words of adults who would listen to them and be able to answer the most interesting and important questions for a small child. The child grows up cruel because we forget that the child looks and acts like an adult. For our ancestors there was a method of upbringing that we unfortunately forgot, look at me and do as I do. And who raises a child, how spiritual people who follow the path of spiritual development and what example they give to children. Children's unsocialized aggression is a serious social psychological and pedagogical problem. Since last year, this concept has been thoroughly introduced in Ukraine. This is primarily due to the fact that bullying has recently become widespread among Ukrainian schoolchildren.

Key words: *bullying, school bullying, causes of bullying, signs of bullying.*